A PLEITZ CSALÁD KIADÓI TEVÉKENYSÉGE*

LŐRINCZ PÉTER

A bánáti társadalomtudomány és történelmi tudományok kibontakozásának folyamatában objektív és szubjektív feltételek támogatták egymást. Objektív a roppant kuszált társadalmi és nemzetiségi szerkezet és harci helyzet, amely — a magyar polgári-dzsentri uralkodó osztály szempontjából — a hatalmas társadalmi és nemzeti ellentmondások és ellentétek, ki-kirobbanó harcok leszerelésére a felülről irányított intézményes terror mellett más, szelídebb, megnyerőbb és leszerelőbb eszközök alkalmazását is megkívánta — a forradalom megelőzésére —, esetleges reformok, engedmények formájában. Ezek a reformok, engedmények azonban a helyzet tudományos megismerését, felvételezését kívánták meg; tudni kellett volna: *hová* kell ütni a kalapáccsal, milyen reformokat kell hozni: azaz tanulmányozni kellett a társadalmi és nemzeti szerkezetet, komoly tudományt kellett kifejleszteni a helyi viszonyok tanulmányozására.

A szubjektív feltételek közé tartozott egy tudós, helyzetelemző csoport megléte, amely ezt a követelményt megérti, magáévá teszi, és egy-két olyan kiadóház, amely megteremti az eszközöket a tudomány kifejlesztésére, esetleg irányítani is tudja a tudományos tevékenységet.

Két ilyen tudós csoport is adódott az 1918 előtti Bánátban, s közülük az egyik egy kiadóház, Pleitz Fer. Pálék körül csoportosult, azaz Pleitzék voltak azok, akik ezt a csoportot egybepántolták-kovácsolták, bevonva a csoport egyes tagjait kiadótevékenységük hálózatába, melyen kívül a néhány tudományos egyéniség nem is alkothatott volna csoportot.

Míg Bácskában a zombori—szabadkai Bittermannok a lapokon

* A szerző készülő könyvének előzetes vázlata.

kívül inkább szépirodalmat, itt-ott egy-egy politikai elméletet közlő kiadványt adtak a közönség kezébe, a nagybecskereki (Zrenjanin) Pleitz Fer. Pál—Brájjer könyv- és hírlapkiadó vállalat — főként attól kezdve, amikor Szabó Ferenc mint a vállalat főszerkesztője és egyúttal írója is csatlakozott hozzájuk — az elenyésző számú szépirodalmi és politikai művek mellett leginkább a társadalomtudományt is magába foglaló történelmet iktatta be kiadói tervébe. Ez a kiadói csoport: Pleitz (apa és fiú)—Mayer—Brájjer, majd Somfai János, Szentkláray Jenő, Szabó Ferenc teremtette meg mind az írógárdát, mind azt a nagyszabású könyvsorozatot, amely vagy 80 lexikon formátumú kötettel gazdagította, egyebek mellett, a kis Becskereken Európa, a Balkán és Magyarország történetének, majd a földrajznak és néprajznak irodalmát. Azon a tájon, ahol Bárány Ágoston, Szentkláray, Orthvai, Pesthy, Böhm, Schwicker, Milleker és mások voltak otthon a történelem berkeiben, valamint a hatalmas tudású Czirbusz vagy Juga, Poznan, Moldovan (Moldoveanu) s mások a földrajz és néprajz terén, akiket persze nem is sikerült mind bevonni a Pleitz-csoportba, a kiadóház köré, mert már akkor más vizeken, új vizeken hajóztak.

Pleitz Fer. Pál 1847-ben kapta meg I. (vagy V.) Ferdinánd császártól Becskerekre szóló nyomdaengedélyét, amelyet Apponyi György ellenjegyzett. Már akkor csatlakozott hozzá az északról Becskerekre helyezett Debreceni Bárány Ágoston, a megyei tisztviselő, aki első történelmi könyvét *(Torontál vármegye hajdana)*, becskereki kutatások után, még Pesten adta ki 1845-ben. Második, hasonló tárgyú könyvét már Becskereken Pleitznél jelenteti meg (*Temes vármegye emléke* címen) mégpedig a híres-neves 1848-as esztendőben, célt s irányt szabva ezzel az induló becskereki kiadóház tevékenységének a történelem tárgykörében és magyar nyelven, minthogy ez még 1847-ben nem volt lehetséges, de természetes volt 1848-ban!

1848—49 után persze még a Bach-korszak következett, amikor először a német *Grossbecskereker Wochenblatt* című lapot indította meg a Pleitz Fer. Pál-cég, hogy csak 1867 után kövesse ezt, ugyancsak Pleitz kiadásában, a magyar nyelvű *Torontál*, a vármegye félhivatalos lapja. De nem zárkózott el a kiadó a vármegye szerbjei elől sem, és a *Wochenblatt* szerb—magyar együttműködésre és barátságra valló vagy erre felhívó hirdetéseket, hirdetményeket és cikkeket is közölt. Pleitzék elindultak a nemzeti kérdés megoldása felé vezető úton: 1872 óta persze a magyarság köré igyekeztek

csoportosítani, tömöríteni a megye főbb nemzeteit. Tehát ekkor még polgári alapokon igyekeztek megoldani a nemzeti kérdést a magyarság szupremációja alatt, ami akkor még lehetségesnek ígérkezett. A családba akkoriban vonult be Mayer Rezső is, egyelőre mint üzem- és üzletvezető (aki a további nemzedékben már Mara Jenőként fogja átvenni a vezető szerepet a családban) és a Pleitz unoka férje, Brájjer Lajos (az első német Ady-fordító), ismert író. Később az újságíró, *Torontál*-szerkesztő Kelemen János vezeti majd a céget Mara Sárával, a férj, Mara Jenő hirtelen tragikus halála után.

Maráék, Brájjerék, Kelemenék a szerkesztői tevékenységben is részt vettek, de a szerkesztői posztokon más, általában ismert nevek szerepeltek, akik íróként tették ismertté nevüket és emelték a lap és vállalat színvonalát. Bárány Ágoston korai halála után — aki, mint a kérész, megírta könyveit, és meghalt — ilyen volt a nagy történetíró (újra történelemkutató!) Szentkláray Jenő, az éppen megalakult Bánáti Történelmi Társulat titkára (1872), aki bunyevác származású, és szerb történelmi berkekben is ismert volt, kutatott és szerbül is írt, majd a bohém Lauka Gusztáv, aki Petőfi barátjából Ferenc József lovagjává lett, és a dinasztiához írt már ekkoriban verseket, majd Somfai János, a jó nevű regényíró, aki erős-nagy léptekkel közeledett (mint a Strómfeld család tagja) a szocializmus felé, de még megmaradt a megye lapjának, a *Torontál*nak is az élén, sőt a magyarosító Torontáli Közművelődési Egylet ügyvezető titkárának is. Nagyon kevert volt ez, a németből jött Pleitz, Mayer, Brájjer mellett kialakult csoport, de ez talán éppen így felelt meg az akkori polgári-dzsentris, osztályharcos-nemzeti harcos Torontálnak!

A kevert, bonyolult, kuszált osztály- és nemzeti összetételű Bánátnak talán éppen ilyen kiadóvállalatra volt szüksége a magyar szupremácia — nemzeti és osztályharcot leszerelő — törekvéseinek idején. Ez tudta megtermeteni nemcsak a telt színháztermek, hangversenytermek közönségét, hanem a könyvvásárló közönséget is. Mert a szerkesztők, kiadók mellett — közönségre is szükség volt. Itt volt persze a Közművelődési Egylet és a Bánáti Történelmi Társulat is, de ezek egyénekből, kivezényelt vezetőkből alakultak ki, és nem képeztek közönséget is egyúttal. De a számos hirdetés, a lapok és a megye, valamint a községiek közötti kapcsolatok is arra voltak hivatva, hogy megteremtsék egyrészt a vállalkozáshoz szükséges tőkét, másrészt a kellő közönséget is.

Legnagyobb vonzóerővel: tőke- és közönségteremtő erővel ezután a bohém Lauka Gusztáv, a harcos író Somfai János, végül, de nem utolsósorban Szabó Ferenc, az apátplébános rendelkezett. De ne feledjük, hogy Bárány Ágoston már 1848-ban a történelmi irodalom mellett döntött, s ha az unoka, a kiadó Brájjer Lajos maga inkább szépíróvá és fordítóvá vált is, mégis ott állott mellette Szabó Ferenc, a történész és pap, aki Bárány mellett arra a hagyományra is támaszkodott, amit a régi időkben Fényes Elek meghirdetése, bűvkörükbe vonása is kezdett már kiépíteni és kifejezni.

Pleitz hirdetésekkel, megyei és községi kapcsolatok kiépítésével gyűjtött tőkét és közönséget. Szabó Ferenc, az apátplébános-történész pedig — emlékezve svájci kolostori élményeire és az ott befolyó mise-intenció pénzekre — igyekezett ezt a rendszert idehaza is meghonosítani és a könyvkiadás felerősítése céljából kiaknázni. Feljebbvalójával, a csanádi megyés püspökkel lépett hát érintkezésbe* meg a Csanád egyházmegyei temesvári nyomdával, s így, ha a kiadványok szaporodtak is, és példányszámuk is egyre növekedett, a becskereki Pleitz-nyomda a temesvári egyházmegyei nyomdával együttműködve így is győzte a munkát. E kapcsolat ellenére is igyekeztek megmaradni a haladó polgári vonalon: ezt bizonyítja az a tény, hogy Stassik hamarosan Rousseau *Társadalmi szerződés*ét éppen Pleitz számára fordítja majd magyarra!

Mégis, az egyházi anyagi alap és nyomda, az egyházi irányítás — az osztályharc és nemzetiségi harc leszerelésének szándékával ágyazva a polgári mederbe — bizonyos keresztény-szocialista ízt is adott ennek az engedményes, leszerelő politikának, és ez különösen a történelemmel foglalkozó könyvekben (*Weiss, Holzwarth* stb.) és a román *Moldovan* (Moldoveanu) a románságról szóló könyvében mutatkozott meg magyar nyelven és magyar irányzatossággal. Ugyanezt mondhatnók a Szabó Ferenc-féle, a francia forradalomtól 1885-ig terjedő európai történelemről, vagy az ugyancsak az ő tollából és az ő szerkesztésében megjelenő világtörténelembe illesztett magyarországi történelmi fejezetekről. A szerb—magyar barátságot nem csupán a *Wochenblatt*ban, *Torontál*ban hirdették meg Pleitzék, hanem a Balkánról szóló számos történelmi kiadványukban is, pl. Thim József *szerb történelmében 1848-ig*, de Laza Kostić könyveiben, vagy Schwicker írásaiban is. És ne feledjük, a horvát Nedić is

* Bonnáz Sándor 1860—1889; Dessewffy Sándor 1890—1907; Csernoch János 1908—1911; Glattfelder Gyula 1911—1943. (Dániel Géza: Szt. Gellért és a csanádi püspökség története [1974]).

— aki nevét később Szentklárayra magyarosította — az újvidéki Matica srpska, illetve a belgrádi Naučno društvo (Tudós társaság) tagjaként kutatta a szerb történelmet. Ő különben magyar nyelven is írt a szerbek s románok történetéről, s meg kell mondani, hogy — habár politikai füzeteiben, beszédeiben magyar-úri soviniszta volt — tudományos műveiben mindig igyekezett a történelmi és tudományos igazság oldalán, a tárgyilagosság és a magyar—szerb barátság oldalán maradni! Márpedig Szentkláray egy időben szintén a Pleitz-ház szerkesztője volt, és szerbül csakúgy beszélt, mint magyarul, németül vagy csehül!

A Pleitz nyomdát, ha valamikor 1847—48-ban még a kis Bárány-könyvvel és Prielle Kornélia becskereki fellépését meghirdető színlappal kezdte is a család a nyomdai működést, éppen ez az irány vezette el a *Történelmi Nép- és Földrajzi Könyvtár* hatalmas köteteihez, amelyek főleg Európa és a világ történelmével, a Balkán és Magyarország történelmével foglalkoznak, s közöttük a Weiss-féle *Világtörténelem* 22 lexikon formátumú kötete is megtalálható. Viszont Szabó Ferenc és a Pleitzék (apa és fiú) halála (1905), valamint 1918 után hanyatlás áll be a cég életében. A ház érintett kapcsolatai is megszűnnek, és a könyvkiadás 1918 és 1941 között egyre gyérül, pedig egy ideig még az unoka, Brájjer Lajos viszi tovább a stafétabotot, majd Rijekába-Fiuméba való költözése után Maráék—Kelemenék vezetik még egy ideig — többek között *Globus* néven is — a vállalatot. Ma mint szocialista önigazgatású üzem, *Budućnost* — *Jövő* néven, újra felvirágzik, és újra ad ki tudományos történelmi műveket is. Az utóbbiak a *Globus* idején is egyes kérdésekben megmaradnak a Pleitzék által kijelölt útvonalon, így lapjuk, a *Torontál* vagy *Híradó* továbbra is bőven foglalkozik a munkásmozgalom eseményeivel, és a lehetőségek szerint igyekeznek megmaradni a polgári tárgyilagosság szintjén. A gazdag könyvkiadás azonban már elmaradt. Továbbra is megmaradnak a korábban megszabott magyar—szerb barátság vonalán: ennek 1918 után természetesen megváltozott mind iránya, mind jelentősége.

Megváltoztak az idők s velük a kiadói tevékenység is: kiadói tevékenységre egyre kevesebb jutott, egészen az önigazgatású szocializmusig, amikor új lendületet kapott az egykori nyomda ilyen irányú tevékenysége is.

Meg kell mondani azt is, hogy a Pleitzek idejében sem Somfai János, a szerkesztő és kultúrtitkár az egyetlen, aki a *Torontál* és a kulturális *Évkönyvek* szerkesztését egyeztetni tudja társadalmi

regényeinek eszmemenetével, minthogy az osztályharcról tárgyilagosan ír, sőt talán némileg a munkásosztály általános emberi vonalára is rááll, legalábbis abba az irányba tájékozódik (*Két világ* és *Forradalom* az 1900-as években). A jobboldalon álló Pleitzék—Brájjerék nem csak Szabót, de az ilyen Somfait is vállalják! Aminthogy történelmi műveikben a Balkán nemzeteivel foglalkoznak legtöbbet, igyekeznek őket megnyerni, de ugyanakkor a társadalmi igazságra s az osztályharc nagy történelmi-társadalmi igazságára is rá-rátapintanak, természetesen arra törekedve, hogy a keresztény-szocialista nézetek és a polgári igazság felé fordítsák a munkásságot! Akárhogy is, felismerték az osztályharcot, valamint az anyagi világ és gazdasági érdek hatását a társadalmi folyamatokra. És ez nem kevés!

Hogy ez ellentmondás?! Bizonyára az. De mi mást, mi többet lehetne elvárni attól, akit a polgári-egyházi érdek másfelé vonz és vezet, sohasem a tudományos igazság felé?! Csak rádöbbenhet néha a becsületes igazságkeresés szempontjaira. Valahogy úgy állunk ezzel az ellentmondással, mint Balsacéval vagy Tolsztojéval, amit a marxizmus klasszikusai már oly régen felismertek. Akármerre vonzotta volna Pleitzéket szívük — a társadalmi igazság magához vonzotta őket! Ezt nem lehet nem méltányolni.

És vajon megláthatott-e többet a társadalmi igazságból az, akit nevelése és pozíciója meghatározott, akit kora és a még alig felfedezett levéltári szűkös anyag is korlátozott, s mint egyén is korhoz és osztályhoz kötött? És aki akkor tevékenykedett, amikor a polgári kriticizmus és pozitivizmus még jelentett valamit a történelemben, amikor a polgárember még mindig a dinasztiák hadtörténetével és másfajta eseménytörténettel foglalkozik csupán. És főleg, amikor Pleitzék kiadóháza és munkatársainak csoportja alig foglalkozik eredeti kutatással, leginkább a meglévő irodalom alapján írja összefoglaló műveit (mintegy a múlt szintézisét nyújtva!), vagy a hasonló alapon álló és működő külföldi írókat fordítja. Mégis a hazai: bánáti—bácskai vagy pedig szerbiai, horvátországi írókon: Thimen, Klaićon, Jovan Ristićen, Szentkláray kívül olyan írókat is fordítanak, pl. németből, amilyen mondjuk maga Leopold Ranke volt.

Persze nem téveszthetjük szem elől, hogy Bánátban is Szentkláray, Orthvai, Thim, Pesthy mellett s a Pleitz-csoporton kívül olyan tudós koponyák is működtek, mint Czirbusz Géza, Farkas Geiza, Braun Róbert, Jeszenszky Ignác és társaik (akikkel más alkalom-

mal foglalkoztam, s akik külön csoportot alkotva nagyszabású szociográfiai és szociológiai tudományt teremtettek Bánátban!). Ők a polgári alapokról elérhető legmagasabb szintet képviselik, és szinte már a proletariátus közelébe jutnak. Viszont a Pleitz-csoport is meg-megközelíti a társadalmi történetben a materialista felfogást, ha pozíciója, nevelése, egyházhoz való közelsége folytán nem is juthat a modernebb és haladóbb Farkas Geizák színvonalára, hiszen Pleitzék pl. Vigoroux-t s a hozzá hasonló szerzőket is publikálják, bizonygatva velük a hit és tudomány azonosságát. A két polgári csoport lényegében elég közel kerül egymáshoz: mindkettő a proletárt igyekszik leszerelni és vagy a szociális politikát folytató egyház, vagy pedig a modern polgári radikálisok útjára irányítani! A pesti Jászi Oszkár és Giesswein útja lenne ez Becskereken, de ne feledjük, hogy Giesswein hitt saját útjának haladó és szociális voltában.

E rövid vázlatban egy-két szót szentelnék még egy régen feledésbe merült írónak, aki talán jórészt meg is érdemelte sorsát, de Pleitzéknál megjelent főműve kihozza őt a feledés homályából, és elevenen állítja elénk!

Nagy Sándorra gondolok, aki a magyar jobbágyság történetéről szóló egyetlen, Pleitzéknál kiadott könyvében Márki *Dózsá*ja, Acsádi *Jobbágyság*a vonalán küzdi fel magát. Könyve Acsádi könyvét teljes 17 esztendővel előzte meg, hiszen 1891-ben jelent meg a Pleitz-sorozatban Becskereken. Ez a korai évszám persze előnye és hátránya is egyúttal. Előnye kézenfekvő, hátránya pedig abban mutatkozik meg, hogy az Acsádit megelőző 17 év, minthogy nagy idő, hézagosabb résztudást, adatismeretet, kevésbé haladó módszert és ideológiát jelent, s tesz lehetővé. Hátránya Nagy Sándornak az is, hogy nem történész, hanem jogász, aki a törvények prizmáján át, jogászszemmel nézi a múltat. De antifeudalizmusban, népszeretetben jelent annyit, amennyit egy Márki-elődd, egy Acsádi-elődd jelenthet és nyújthat. Kár, hogy jelentéktelen művei közül kiemelkedő egyetlen jó könyve is az ismeretlenség homályába merült.

Nagy Sándor — akár a francia forradalom nagy polgári történészei vagy a magyar Grünwald —, amíg a feudalizmusról van szó, felismeri az osztálytársadalmat, viszont a polgári társadalmat a befutott, célba jutott társadalomnak hiszi. Így ír pl.: „Eddig még egy író sem tartotta érdemesnek a volt jobbágyságot arra (...), hogy (...) történetét összeállítsa. Én megkísérlem..." Meg is teszi egész 1848-ig, mert azóta, tudja, más a világ, s ma már elképzelni

is nehéz — mondja —, hogy volt egy sötét korszak, „amelyben az egyik ember dolgozott, a másik ember elszedte a munka gyümölcsét..." Mosolyogni lehetne talán a polgáron, aki a hasonló viszonyt nem ismeri fel a tőkés rendszerben, mert jogi és politikai alapokról szemlél, és pl. ezt mondja: „Szabaddá lett a (...) jobbágyság (...) Most már mindenki belül van az alkotmány sáncain..." Pedig hat év múlva, 1897-ben, szintén Bánátban a *másik csoport* tagjai, Farkas Geiza és Jeszenszky Ignác felismerik már a tőkés kizsákmányolást is, falun és városon egyaránt.

Nagy Sándor e korlátoltság ellenére is sokszor jól lát. Pl. tudja, hogy április 11-e nem sokat jelentett, hiszen a nemes és nem nemes közti különbség nyomai még 20 éven át láthatók voltak, nemcsak jogi ügyletekben, de úrbéri ügyekben is. És hozzáteszi: „Sőt ma is (1890) van még társadalmi elfogultság elég és a régi családfa még ma is biztosabb lépcsője a karriérnek, mint a tudás és tehetség..., mégis be van fejezve a jobbágyság története." Válaszoljunk neki a nemesi történetírókról mondott saját szavaival: „Ki kívánhatta volna egy ily történetírótól, hogy saját osztálya rovására méltányos legyen az igavonó baromnak tekintett nép iránt."

Nagy Sándortól, a polgártól sem várhatjuk ezt el a munkásosztály iránt! De ő maga is így folytatja elmélkedését: „Az újabb történetírók már nem oly elfogultak." És jól látott: az utána következő marxista írók elvesztik elfogultságukat a polgári társadalom iránt.

A polgári Nagy Sándortól 1890-ben ezt még nem várhatjuk el. Nem adhatta azt, amire sem kora, sem osztálya nem vállalkozhatott.